

Délvidéki betyárportrék

Részlet a szerző Nagy magyar betyárkönyv című, a Méry Ratio kiadásában idén nyáron megjelenő könyvéből

A mai magyarországi megyéken kívül a történeti Bácska és Bánság területével kiegészült Dél-Alföldön a 19. században több nagyobb hullámban is garázdálkodtak a betyárok. A folyók szabályozása előtti ártéri világ, a vizenyős rétek és ligetek, a mocsarak mélyén könnyen eltűnhetett a törvény elől menekülő ember. A végtelen puszta is oltalmat nyújtott, hiszen a létszámában csekély, hatalmas területen járőröző pandúrok gyakran csak bottal ütötték a négy-ötffős, gyors lovakon járó, mozgékony betyárok nyomát.

A 19. században leginkább a szabadságharc előtti években, majd 1850–53-ban tartották rettegésben szervezett bandák a tanyai, falusi embereket. A megyék olykor összehangolt „általános üldözést” tartottak, és rendszeresen kérték a statárium fenntartását. Az alföldi betyárvilág utolsó nagy fellobbanása a kiegyezés előtti időszak, amikor az aszályos 1863-as esztendő és a folyamatos nélkülözés fellazította a közbiztonságot. 1869-ben Ráday Gedeon személyében kormánybiztost kellett kinevezni az elszaporodott bűnözők megregulálására. Ráday tüzzel-vassal fel is számolta a betyárvilágot, a legkisebb tolvajlást is szigorúan büntette, lassan megteltek rabokkal a szegedi vár kazamatái. 1873-re helyreállt a rend az ország déli részén. A századfordulóig itt-ott azért még felbukkantak betyárok, de a polgárosodó Magyarországon már anakronizmusként hatottak.

Elsősorban Csongrád megyében alakultak hatékony, nagy területen portyázó betyárbandák, a korabeli feljegyzések szerint a szegedi, vásárhelyi bűnözők más megyékben is loptak, fosztogattak. A század közepén rossz hírű vidéknek számított Szeged közvetlen környéke, különösen az úgynevezett alsótanyai rész, az Orosháza felé terjeszkedő, hatalmas kiterjedésű vásárhelyi puszta, valamint Csongrád, Halas, Majsa környéke. Nagy betyárfészek volt például Maroslele és a bánsági Ürményháza, de voltaképpen az összes külterület, hiszen a tanyai emberek rendkívül kiszolgáltatottak voltak az éjszaka érkező, állig felfegyverzett betyároknak.

Mostani összefoglalónkban három gonosztevő, a bácskai Renkó Kálmán és Macsvánszky Maxim,

valamint a bánsági Kiss bácsi viselt dolgaival ismerkedhetünk meg.

Renkó Kálmán

(Zenta, kb. 1827 – Úrkút, 1887. október 1.)

Bácskai betyár, de öregkorában rövid ideig a Dunántúlon is működött. Élete egyfajta summázataként is felfogható, hogy zentai forrás szerint a Renkó családban soha többé nem kereszteltek gyermeket Kálmánra. Apja becsületes fakereskedő volt, a jelek szerint a fiatal Kálmán nem önszántából vált betyárrá. 1855-ben tehénlopás gyanújával fogták el, de hiába vallatták, megszökött. Ezt a bűncselekményt később sem tudták rábizonyítani, állítólag vétkes volt. Először apja házában lappangott, majd futóbetyárokkal társult. Saját bandájában szerb és román bűnözők is tevékenykedtek. Ártatlan bárány semmiképpen sem lehetett, mert lopott és gyilkolt, egy korabeli újságcikk szerint pedig az üldöző zsandárokat megvesztegette. Végül a Ráday-féle szegedi királyi biztosság fogta be, a törvényszék 1872-ben 144 bűnesetét vizsgálta. Eleinte konokul tagadott, de a különböző testi-lelki kínzások hatására megtört és vallott. Edvi Illés Károly tiszti ügyész emlékiratában azt írta, hogy Renkó vádalkut kötött Rádayval, és mintegy háromszáz embert juttatott a királyi biztos kezére. Információért cserébe szabad járhatott-kelhetett a szegedi várban, olykor pedig Rádayval, Laucsik Máté vizsgálóbíróval és Kormos Béla titkárral együtt vacsorázhatott.

Renkó Kálmánt végül húsz évre ítélték, de több mint egy évtized múltán az 1884-ben felállított Kishartai Közvetítő Intézetbe helyezték. Ide olyan, legalább három évre elítélt, és büntetésük kétharmadát már letöltött rabok juthattak, akik szorgalmukkal és jó magaviseletükkel arra rászolgáltak. Kishartán az elítélteknek százöt hektáron földműves munkát kellett végezniük, télen pedig részben saját szükségletre, részben eladásra vesszőkosarokat és szalma lábtörlőket fontak. Renkó Kálmán 1887. július 31-én két társával, Oroszlán Palival és Szántó Istvánnal megszökött az intézetből. Átkeltek a Dunán, és Szántó szülőföldjén, Somogy megye déli részében

raboltak, fosztogattak. Már augusztus 8-án megjelentek a bodrogi kocsmárosnál, megkötözték, a lakását feltúrták, és harminc forintját elvitték. Nyolc nappal később Drucker János és Klein Jakab kereskedőktől vittek el pénzt, és két értékes órát. 24-én este a gyékényesi Unger Herman kereskedőhöz csellel törtek be: megkopogtatták ajtaját, és „őfelsége, a király nevében” bebocsáttatást követeltek, magukat csendőrnek mondva. Unger ajtót nyitott, a betyárok pedig több száz forinttal, pipákkal, szivarokkal, fegyverrel távoztak. A gyékényesi rablás után Renkóék a porági erdőben Holpert Imre juhásznál leltek menedéket. Ekkor már a társaságukban tartózkodott Márton Vendel „csavargó” is. Rác Zózsef erdőőr, volt csendőr felfedezte az akolnál időző társaságot, de az egyik betyár lefogta, a többiek pedig lefegyverezték. Ezután bevitték az erdő mélyére, és három-négy puskalövessel kivégezték.

A hatóságok nem télenkedtek. Holpert Imrét – aki ekkor már Sármellék határában időzött – nyolcvan lopott birka miatt letartóztatták. Augusztus 29-én a csendőrök majdnem elcsípték a miháldi szőlőben mulatozó Renkóékat, de kölcsönös lövöldözés után a betyárok elillantak. Az üldözésnek mégis lett annyi eredménye, hogy Márton Vendelt és Nagy József juhászbojtárt elfogták.

Renkó Kálmán, Oroszlán Pali és Szántó István magára maradt. Elhatározták, hogy elhagyják Somogyot, és Oroszlán Veszprém megyei ismerőseihez mennek. Zala felé vették útjukat, üldözőik szem elől tévesztették őket egészen szeptember 5-ig, amikor kifosztották a rédicsi plébánost. Pokománcsi Mihály először vonakodott átadni a pénzét, de Oroszlán Pali öklével úgy halántékon vágta, hogy eszméletlenül összeesett. Négy nappal később Pusztamogyoródon Horvát Török Józsefet, szeptember 18-án pedig egy meryei családot raboltak ki. Ezután a csendőrök lezárták a somogyi megyehatárt, így Renkóék csak a Bakony felé menekülhettek, bár Keszthely felől is járőrök cirkáltak. 21-én a betyárok Kohn Vilmos kocsmárossal kocsin Zánkáig vitették magát, majd harminchat óras előnyüket kihasználva eltűntek a Bakonyban. Bízta abban, hogy az itt született Oroszlán Pali terepismerte segítségével lesz.

Ekkor már hat tiszt és száz csendőr üldözte a három rablót. Keresztury csendőrszázados járőreivel lassan átfésülte a terepet, és egy pásztorgyerektől meg is tudták, hogy Renkóék Úrkút felé vonultak. A csendőrökülönítmény éppen el akart helyezkedni a település határában, amikor Stubán György csendőrőrsvezető az erdőben felfedezte a három betyárt.

Oroszlánt rövid menekülés után elfogták, Szántót először megsebesítették, majd saját kérésére lelőtték, a „főcinkosnak” nevezett Renkó Kálmánt pedig háromszázötven méterről akkor találta el egy golyó, amikor futás közben hátrafordulva a csendőrökre lövöldözött.

Tisza Miksa egykori rendőrkapitány így emlékszik vissza Renkóra: „Rendkívüli testi erővel és ruganyossággal bírt, úgy, hogy menekülés közben mindig ő járt elől. Erejében bizva, oly vakmerő volt, hogy 70-80 csendőr üldözése dacára Keszthelyről több kéjnit vitetett ki a fenéki berekbe, kikkel 12 órán át mulatozott és a rabolt százasokat osztogatta. Nagy előszeretettel bujkált a rengeteg Bakony-erdőben, ahol katacombákat akart létesíteni. A csendőrség azonban megghiusította tervét.”

Macsvánszky Maxim

(? – 1837 – Paraga, 1869. szeptember 3.)

Szerb nemzetiségű betyár, elsősorban Dél-Bácskában működött. Az első hitelt érdemlő adat szerint 1867-ben, harminc éves korában a koronázás alkalmával kihirdetett amnesztiával szabadult a börtönből, ahol gyilkosságért megítélt kilenc éves börtönbüntetését töltötte. Néhány hónappal később Palánkán és Pakson több rablást is elkövetett, ez utóbbinál az anyagi kár értéke elérte a 11 ezer forintot. Ezt követően elfogták, ő azonban kibontotta a megyei börtön falát és megszökött. Macsvánszky egyre vakmerőbb támadásokat hajtott végre, Dubokán például jelentős mennyiségű mérget lopott, amivel állítólag tömeges mérgezésre készült, ez pedig komoly riadalmat váltott ki a helyi társadalomban. Egy csárdánál megtámadta a pusztázó legényeket, egyiküket agyonlőtte, háromnak ellopta a lovát, majd ellovagolt. A legmerészebb rablással 1869. július 2-án próbálkozott meg, amikor fényes nappal, Zombor kellős közepén akart egy házat kifosztani, majd az ellene fellépő katonatisztet revolverével agyonlőtte. A belügyminisztériumban megelégték tevékenységét és ezer forintot ajánlottak fel élve elfogásáért, ötszázat pedig a holttestéért. Fényképes körözésre ekkor még nem volt lehetőség, ezért a megyéknek elküldték a személyleírását, ami néhány testi hiba, vagy más jellegzetesség alapján segíthetett a felismerésében: „32 éves, g. k. (görögkeleti) vallású, gyermektelen, özvegy, magas, izmos termetű, széles vállú, jobb lábával keveset biczczen, tartása egyenes, arcza hosszúkás, sápadt, barna bőrű, szemei hosszúkásak, feketék, nagyok és keveset beesettek, orra hosszú, felső porcza keveset behorpadt, az orrnak alsó része kissé széles, ajka duzzadt, fogai rendesek, haja tiszta fekete, sűrű, nyírott és nem göndör, bajsza fekete, kezei és lábfeje nagyok és izmosak. Ruházata:

kucsma, fekete asztrachán bőrből, dolmány, sötétkék posztóból, zsinór nélkül, nadrág durva fekete posztóból, zsinórozva, mellény, fekete bársonyból, a gombok ki vannak véve, hosszú szárú kettős talpú csizma bagarjából.”

Macsvánszky sorsa szeptember 3-én pecsételődött meg, amikor Ráday Gedeon kormánybiztos emberei egy Zsivánovics nevű orgazdával együttműködve, annak paragai házában nagy létszámú gyalogos és lovas katonasággal bekerítették. Délelőtt tíz óra után Macsvánszky és társa löni kezdte a katonákat, akik szabályos tűzharcba keveredtek a rablókkal. A Vasárnapi Újság 1869. szeptember 12-i száma így számol be a továbbiakról: „Midőn Macsvánszky látta, hogy körül van fogva, leszállt a padlásról a földszinre, s a házban levő mészárszékbe vette magát társával. Kinyitotta a mészárszék ablakát s aztán elkezdett tüzelni. A lövöldözés öt teljes óráig tartott. Öt lovas katona és Parcsetics csendbiztos megsebesített. Délután 2 órakor a katonaság a ház nádfödelét mind a négy szögletén felgyújtotta. „E csekélység miatt — ordítá Macsvánszky — még nem adom meg magamat.” Szünet nélkül lövöldözött az ostromlókra. Czinkosa nem csinált egyebet, csak a fegyvereket töltötte. Három óra felé már elégett száraz bankók röpködtek a levegőben, a mikkel M. a puskában a töltést lefojtotta. Egyéb fojtásnak valója már akkor nyilván elfogyott. Négy óra felé látván, hogy el kell vesznie, pénz szórt ki az ablakon, több vastag csomag százast, ötvenest, tizest és ötöst tett a vágótókére s ott égette el az ostromlók szeme láttára. Ezután mind a két kezébe egy-egy revolvert ragadva, kiugrott az ablakon, remélve, hogy e képzeltetlen vakmerőség által okozott meglepetést felhasználhatja a menekülésre. De alig futott 12 lépést, midőn a lövések leterítették, s nyomban meghalt. Czinkosa könnyű sebet kapott, mire megadta magát; midőn kérdezték, hogy mi célja volt M.-nak a pénzszórással, azt felelte, hogy azt remélte a rabló, hogy majd gyermekek fognak oda futni a pénzt kapkodni s azok miatt nem mernek löni ő rá sem.” Macsvánszky mindenesetre kötélidegzetű ember lehetett, mert — amint jelentésében Ráday Gedeon megjegyzi — „lélekjelenlétét és nyugodtságát mindvégig megtartotta, s az idő alatt folytonosan beszélt a néphez és a pandurokhoz.” Macsvánszky Maxim temetésére másnap hatalmas tömeg gyűlt össze, „s ez alkalommal többrendbeli szónoklatok tartattak a szerb papok által, akik dicsőíték a harcias bajnok ellentállását s rettenthetetlen hősie halálát” (Szegedi Híradó, 1869. szeptember 9.)

A bankókkal fojtást készítő betyár alakját a fiatal Mikszáth Kálmán is felidézte Ami a lelket megmérgezi című 1871-es írásában: „Hej! nem olyan ám igazán

a zsvány-élet, mint aminőnek a könyvben van leírva! Nagyon szomorú élet az a valóságban! A könyv csak azt mondja el, hogy Macsvánszki a százforintos bankót használta fojtásnak puskájába, de azt nem beszéli el, hogy a bankó némelyikéhez vér, másikához könny és mindnyájához átok van tapadva...”

Kiss bácsi

(Ürményháza? kb. 1813 – Pest, 1858)

Valódi neve Ballangó Mihály, valószínűleg a bánági Ürményházán született. Krúdy Gyula a *Rózsa Sándor – A betyárok csillaga Magyarország történetében* című regényében azt állította, hogy Kiss bácsi Pataki néven Sobri bandájában, Ballangi néven pedig Babáj Gyurkánál is „szolgált”. Tekintve, hogy Ballangó bánági származásához nem sok kétség fér, valószínűleg soha nem betyárkodott a Dunántúlon. Vélhetően Babáj Gyurkához sem fűzhetne kapcsolat, hiszen a makói betyár egy évtizeddel Kiss bácsi halála után követte el ismertebb rablásait. Rózsa Sándor 1872-es perében a jegyzőkönyv Ballangó Pataki Mihályként említette, a Pataki nevet tehát valóban használta. Ugyanekkor Edvi Illés Károly ügyvéd védőbeszédében megemlítette, hogy védenca a szabadságharc alatt ismerkedett meg Kiss bácsival. Tekintve a betyár csapat dél-bánági katonai részvételét, és Kiss bácsi bánági származását, a barátság minden bizonnyal a hadszíntéren kötött.

Az 1850-es évek első felében ő volt Rózsa Sándor egyik legismertebb bűntársa, évekig együtt bujkáltak. Bobalich Péter rendőrszázados, aki 1853 őszén titokban találkozott és az esetleges megadás módozatairól egyeztetett Rózsa Sándorral, Kiss bácsiról is megemlékezik jelentésében: „Rózsa Sándornak csak egy bizalmas embere van, akinek mindent elmond. Ezt az embert „Kiss bácsinak” hívják. Bánáti származású, alacsony termetű, s körülbelül negyven éves lehet. Állítólag csak a forradalom óta lett betyárrá. Rózsa Sándor őt is behívta a szobába. Kiss bácsi bejött, nagyon udvariasan, inkább félszegen viselkedett, az asztalhoz lépett, elfogadta a neki nyújtott pohár bort, s amikor kiitta, ismét eltávozott. Valószínűen azért, hogy odakint elfoglalja az őrhelyét.”

Kiss bácsit 1858-ban fogták meg Dabason rablás közben, majd Pesten felakasztották. Így nem érhetette meg Rózsa Sándor 1859-es perét, ahol a jelenlévő újságíró, Zilahy Károly úgy találta, hogy a betyárkirályt első látásra akár össze is lehetne téveszteni Kiss bácsival, a hasonlóság igen feltűnő. (Ezek szerint bűnügyi tudósítóként Zilahy jelen lehetett Kiss bácsi előző évi perén is).

Kiss bácsi számtalan bűntette közül kétségkívül Huszka János ürményházi bíró meggyilkolása a

legnevezetesebb. 1856. január 5-én Huszka zsandárkísérettel jelent meg a helybéli Csík Mihály házában. A bíró állítólag megneszelte, hogy Rózsa Sándor a házban lappang, más források szerint azért érkezett hatóságilag, mert Csík Mihály passzus nélküli lovakat tartott. Váratlanul lövés dörrent belülről, a bíró megtántorodott, a házból pedig fegyveres betyár lépett ki, és üldözőbe vette a zsandárokat. Társa időközben ismét meglőtte Huszka Jánost, aki a helyszínen meghalt. Rózsa Sándor és

Kiss bácsi – merthogy ezúttal ő volt a betyárkirály cimborája – szánra pattant, és a megrettent falu szeme láttára magával hurcolta Csík Mihályt. Rózsa Sándor 1859-es perében a bizonyítási eljárás kiderítette, hogy az első betyár Rózsa Sándor volt, a második, a gyilkos pedig Kiss bácsi. Ekkor az ügyész megváltoztatta a vádindítványt, és csak gyilkossági kísérlettel vádolta meg Rózsa Sándort, aki mellesleg azt állította, hogy soha életében nem járt Ürményházán.